

O stanju v kulturi leta 2022

Govor Katje Gasser ob podelitvi Koroških kulturnih nagrad 28. decembra 2022

Spoštovani gospe in gospodje!

Moja nekdanja sosedka, gospa Šenhlab, je bila majhna, suha, drobna ženica. Čez lase si je vedno poveznila ruto, večinoma je nosila predpasnik, hlastno je kadila v najtemnejših kotih hleva in ko si je popravljala ruto, si je levico vselej podpirala z desnico. Bila je kmetica, mati štirih otrok, ženska ob boku moškega, ki ga imam v spominu zlasti kot strastnega lovca, pa tudi čebelarja. Pogosto je vzravnane hrbta z mojo mamo sedela v naši kuhinji. Skupaj smo pile kavo.

Podobe te nežne in trdožive ženice ter številnih drugih vaščanov, s katerimi in med katerimi sem odraščala, so se mi globoko vtisnile v spomin. Zdaj že dlje živim v mestih kot v rodnem Bilčovsu (Ludmannsdorf). Rodila sem se v vasi na avstrijskem Južnem Koroškem v mirnem času. Ta vas pa je doživela tudi vojni čas, sovraštvo in pregon, bedo in stisko, podlost in strahopetnost. Pa tudi pogum in požrtvovalnost.

Kako človeka zaznamuje kraj, iz katerega izvira? Izbral si ga gotovo ni nihče. Izvor ni dosežek. Izvor je naključje in naključje ti nakloni srečo ali pač nesrečo. Ta naključja ti zakoličijo življenje. Lukas Bärfuss je v svoji knjigi *Vaters Kiste. Eine Geschichte über das Erben* (Očetov zaboj. Zgodba o dedovanju) napisal: „Tega si nihče ne izbere. Na svet pridemo, ne da bi nas kdo kaj vprašal. In ko pridemo, je svet že tam. /.../ Za številne, preštevne, neštete je rojstvo začetek more, za nekatere znosnega življenja, za druge blagostanja in bogastva.“

Vam, tukaj, v tej dvorani, v Koncertni hiši v Celovcu, je bilo naključje rojstva naklonjeno. Imate srečo, da lahko sedite v tej dvorani, v demokratični državi, v eni najbogatejših držav na svetu, v miru. Ali se kdaj vprašate, s čim ste si to zaslužili? Ali kdaj razmišljate o tem, kako pravzaprav vi pripomorate k temu, da bo denimo demokracija v tej državi še naprej na trdnih temeljih? Lepa pokrajina ne bo sama ničesar spravila v red, niti na avstrijskem Koroškem. In jaz? Meni je usoda

celo naklonila, da vas v tej dvorani lahko nagovorim. Medtem ko nedolžni ljudje v Donbasu podlegajo mrazu, trepetajo za življenje, ostajajo brez vsega in umirajo. Ker imajo prekleto smolo, da so bili vrženi v kraj, ki ga je človek v zgodovini razbrazdal s svojim nasiljem in diktator uničil s svojo slo po oblasti in obsedenostjo s preteklostjo.

Kar doživljamo zdaj, je korenit civilizacijski preobrat. V Evropi znova vlada vojna. „Vojno naredimo,“ je napisala Marlene Streeruwitz v svoji knjigi *Handbuch gegen den Krieg* (Priročnik proti vojni). In nato: „Vojna ni naravni pojav. Vojna je skrbno načrtovan stroj nasilja.“ Načrtovalci tega nasilja, spoštovani gospe in gospodje, pa so vselej ljudje, ljudje kot vi in jaz.

Druga marca 2022, torej nekaj dni po izbruhu vojne, je na Dunaju živeča avstrijsko-ukrajinska avtorica Tanja Maljarčuk na Facebooku objavila citat svojega prijatelja založnika iz Harkova, ki ji je pisal: „Pozdravljajo te moji osiveli otroci.“ Od takrat me ta stavek – „Pozdravljajo te moji osiveli otroci“ – nenehno preganja.

V Sarajevu rojena prevajalka in avtorica Mascha Dabić mi je pred kratkim v pogovoru pripovedovala, kako je kot približno desetletni otrok doživela izbruh vojne v svoji domovini Jugoslaviji. Da je vojna, je kot otrok razumela v trenutku, ko je eden od učiteljev v šoli dejal: „Otroci, zdaj morate domov, šola vas ne more več varovati.“ To si moramo predstavljati. Predstavljati si moramo, kaj to pomeni. Vživite se, spoštovani gospe in gospodje, v otroka, v to sarajevsko deklico na začetku devetdesetih let, ki je do tistega trenutka živele v miru, nato pa so jo nekega dne nenadoma poslali domov, ker je učitelj dejal, da je šola ne more več zaščititi. Spoštovani gospe in gospodje, predstavljajte si osivele otroke harkovskega založnika. Predstavljajte si tega očeta, mater, ki bo morala prenašati, da se bodo ti nedolžni otroci prebijali skozi to zimo v vojni. Da sploh ne omenjamo številnih mrtvih, tudi otrok, starejših in bolnih. Gotovo med tistimi, ki zdaj umirajo pred našimi očmi,

ni malo takih, ki so si zelo prizadevali za boljše človeštvo, nato pa niso mogli obvarovati niti lastnih otrok.

Se zgodovina človeškega propada dosledno ponavlja v nedogled? Je človek obsojen na to, da se vedno znova ujame v enake spirale nasilja? Mar smo barbari, ki jih enostavno ni moč civilizirati in lahko navsezadnje drugega držimo v šahu samo z močjo orožja?

Za nas na tem z marsikaterega vidika privilegiranem koščku zemlje pomeni ta vojna najprej le to, da vse postaja dražje. Zato smo vsi korak bliže revščini, najrevnejši pa v še večjem primežu revščine kot sicer. In ne, spoštovani gospe in gospodje, revščine ne gre olepševati, ne tam ne tu. Je neizprosna in poniževalna in najde način, da te postavi pred vrata družbe.

Še torej sedimo v svojih bolj ali manj dobro ogrevanih stanovanjih in hišah in – ja, kaj in? Ali na tihem ne trepetamo, da bi lahko zadelo tudi nas? Ali nas ne obhaja prikrit strah, da bi hladne lovke vojne lahko segle tudi po nas in nas nenadoma vrgle v popolnoma drugačno resničnost, brezmejno grenko, brezmejno grozljivo in brezmejno surovo? Ljudje, pisci, ki sem jih mnoga leta intervjuvala in spremljala s svojimi literarnimi kritikami, ljudje – na primer Jurij Andruhovič –, ki so si vse svoje življenje prizadevali za demokratizacijo svoje države in ostrenje zavesti o skupnem evropskem zgodovinskem prostoru, zdaj živijo v vojni. Tanja Maljarčuk je v svoji knjigi esejev *Gleich geht die Geschichte weiter, wir atmen nur aus* (Zgodovina bo šla takoj naprej, samo izdihne) napisala: „Pri nekaterih stvareh si želim, da jih ne bi bilo treba nikoli nikomur izkusiti na lastni koži. Na primer občutka, da je moja lastna generacija neizogibno poražena.“ Spoštovani gospe in gospodje, predstavljajte si to! Predstavljajte si ta obup, predstavljajte si te ljudi, mnogi med njimi pisatelji, na sploh številni umetniki, ki so se desetletja borili za to, da bi v lastni domovini vendarle zaživele demokracija, svoboda in pravičnost, pa morajo zdaj doživljati to katastrofo. Spoštovani gospe in gospodje, predstavljajte si to!

Jurija Andruhoviča sem pred kratkim srečala na Dunaju. Pripovedoval mi je, da so zdaj vlaki v Ukrajini posebej zanesljivi. Da mi progo med Lvovom in Ivano-Frankivskim lahko najtopleje priporoči. Vojna je prinesla tudi to. Prevratniška šala – neobhodni sestavni del ukrajinske literature. Humor – z njim se lahko zoperstaviš tudi strahu, tako je bilo od nekdaj.

Nazaj k našemu trepetanju, našemu strahu, da bi vojna lahko fizično dosegla tudi nas. Marlene Streeruwitz je v že omenjenem *Priločniku proti vojni* napisala: „Svoje življenje bomo morali vzeti resneje glede tega, v kakšnih povezavah in s kakšnimi posledicami smo v svetu.“ Kaj to pomeni? To na primer pomeni, da vsak izmed nas, zlasti in ne nazadnje mi, na različne načine privilegirani, ki sedimo tu, nosimo odgovornost. Pa ne samo za lastno življenje in življenje naših najbližjih, ne, marveč odgovornost za čas, v katerem živimo, in družbo, ki jo skupaj kujemo ali kazimo. Maja Haderlap je nedolgo tega v svojem govoru citirala Avrelija Avgušтина: „Niso zli časi, marveč naše početje. Čas pa smo mi.“ Te besede je uvedla s povedjo: „Nenehno smo sredi prehoda, toka, nismo na koncu, nismo samo danes.“ Ta uvodni stavek Maje Haderlap – „Nenehno smo sredi prehoda, toka, nismo na koncu, nismo samo danes“ – sporoča tudi nekaj neskončno tolažilnega. Odraža namreč spoznanje, da smo več kot točka v času, da nismo vklenjeni v trenutek, da imamo ljudje sposobnost spreminjanja. Thomas Stangl je v svojem romanu *Quecksilberlicht* (Živosrebrna svetloba) na odločilnem mestu napisal: „Govorimo o tem, da bi vse spremenili.“ To priseganje na sposobnost spreminjanja pomeni, da se v njem skriva tudi poziv k človečnosti, ki smo je ljudje vsekakor sposobni.

Kaj zmore umetnost v teh temačnih časih? V eni od pesmi ukrajinskega pisatelja Serhija Žadana, ki je bil leta 2022 odlikovan z nagrado za mir nemškega združenja založnikov in knjigotržcev, beremo: „Vrednost pesmi zraste pozimi. / Posebej v trdi zimi. / Posebej v tihem

jeziku. / Posebej v nepredvidljivih časih.“ Branja Serhija Žadana, ki jih tudi v tem času vedno znova prireja v najrazličnejših ukrajinskih krajih, obiskuje na tisoče ljudi. Ali to dokazuje stavek, da „vrednost pesmi zraste pozimi“? Čisto drugačno „vrednost“ umetnosti v času katastrofe pa poznajo diktatorji. Pred kratkim smo lahko prebrali, da želi Vladimir Putin svoje enote v Ukrajini uriti s kulturo. To imenuje „krepitev“. Govora je o „ustvarjalnih brigadah“. Z opernimi pevci, igralci in cirkusanti, ki naj bi jih poslal na fronto. Vojskovanje, politična indoktrinacija prek umetnosti ni ne nova ne presejnetljiva in dokazuje, da umetnost ni ne sveta ne odporna, vedno znova jo je mogoče vpreči proti vsakršnemu razumu in proti vsakršni človečnosti.

Renate Welsh je v svojem eseju *Hoffnung lebt vom Trotzdem* (Upanje živi od kljub temu) napisala: „Kljub temu verjamem, da ima literatura kot umetnost nasploh svoje korenine v človekovi izgubljenosti in lahko pripomore k njegovi okrepitvi pred grožnjami, ki, čeprav to zveni patetično, svoje kremplje zasajajo v njegovo dušo.“

Spoštovani gospe in gospodje. Je to patetično? Patetično je, če oblastniki v kriznih časih prisegajo na moč kulture, namesto da bi njihova politika prispevala k temu, da bi šlo kar se da mnogim dobro, na pa da gre vedno istim vse bolje. Ob politiki pa, ki ji za vrednost umetnosti in kulture sploh ni več mar, ob politiki, ki nad umetnostjo in kulturo samo še zamahne z roko, češ „zaljubljeni v umetnost“, ob taki politiki bi nas moralo zmrziti. Zakaj? Ker taka politika priča o posurovelosti in s tem o civilizacijskem nazadovanju. Politika, ki umetnost v najboljšem primeru lahko priznava samo še kot dekorum, politika, ki umetnost skrči na njen funkcionalni karakter, gre praviloma z roko v roki s prezirom do vsakršne intelektualnosti in tako utira pot v družbo, v kateri dolgoročno na vseh življenjskih področjih zavlada popolna surovost.

Večplastni krizni časi, kot ti, ki jih doživljamo danes, so vselej kot naročeni za to, da jih v svoje namene zlorabijo

tiste politične sile, ki jim je za nadaljnji obstoj demokracije kaj malo mar in jim je demokratičnost v resnici nadležna. Umetnost ni kraj, kjer se moramo boriti za demokracijo – umetnosti ni prav nič treba. Toda s tem, da umetnost podpiramo, ji damo dihati in ji izkazujemo spoštovanje, se borimo za njeno svobodo in neodvisnost ter jo priznamo kot pomemben del naše družbe, utrjujemo in krepimo ves naš skupni demokratični ustroj – o tem sem prepričana.

Za konec se vrnimo v Bilčovs (Ludmannsdorf), torej k naključju mojega izvora. Pomembno se je spomniti, da lahko vse doživimo tudi drugače. To spoznanje, ki ga dolgujem Marlene Streeruwitz in me že dolgo spremlja, me je rešilo tudi takrat, v Bilčovsu. Z branjem sem vrstico za vrstico razumela, da je svet večji od moje vasi in da lahko vse doživimo tudi drugače. Sem si pravkar namislila svoj lastni mali mit? Mogoče.

Soseda, gospa Šenhab, ki sem jo omenila na začetku, je morda tudi spoznala, da je vse mogoče doživeti tudi drugače, ali pa si je želela, da bi živela drugače – verjetno si tega iz različnih razlogov ni mogla privoščiti. Morda pa je bilo čisto drugače in je bila v svojem življenju zadovoljna. Morda se je v svojem obstoju znašla bolje kot denimo jaz, morda o drugih možnostih same sebe sploh ni razmišljala in ji to ni izključno škodilo. Kdo sploh premore reči, kaj natančno pomeni, da se ti je življenje posrečilo? Imre Kertész pa si je bil na jasnem. Umetnost, ta je „vselej prisluhnila trpečemu“, ne tistemu, „ki življenje obvlada, marveč tistemu, ki mu je bilo življenje naloženo“, kot lahko beremo v *Heimweh nach dem Tod* (Domotožje po smrti).

Hvala za pozornost!

● **Katja Gasser**

Od leta 2008 vodi področje literature na avstrijski javni televiziji ORF-TV. Leta 2019 je prejela avstrijsko državno nagrado za literarno kritiko, trenutno je umetniški vodja projekta Avstrija na obisku na Knjižnem sejmu v Leipzigu 2023.

